

КОЛЕКТИВНІ ПРОТЕСТНІ ДІЇ МЕШКАНЦІВ МІСТА: ЛОКАЛЬНІСТЬ ДІЇ І ГЛОБАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

У статті на прикладі конкретного емпіричного дослідження показано, як глобальні зрушення у ставленні до природного середовища і активізація міської спільноти при загрозі погіршення якості життя спонукають громадян до колективної протестної дії. Мешканці міста активізуються, коли мова йде про екологічний стан території біля місця їх постійного проживання, або відпочинку. За відсутності діалогу з місцевою владою, вони обирають шлях колективної протестної дії за збереження природного середовища.

Ключові слова: місто, повсякденність, соціальна дія, колективна протестна дія, соціальна проблема

В статті на прикладі конкретного емпіричного дослідження показано, як глобальні зміни в ставленні до природного середовища і активізація міського суспільства при загрозі погіршення якості життя спонукають громадян до колективних протестних дій. Жителі міста активізуються, коли мова йде про екологічний стан території біля місця їх проживання або відпочинку. При відсутності діалогу з місцевими властями, вони обирають шлях колективного протестного дійства за збереження природного середовища.

Ключевые слова: город, повседневность, социальное действие, коллективное протестное действие, социальная проблема

In the article on the specific empirical research shows how global changes in relation to the natural environment and revitalization of the urban community with the threat of deterioration in the quality of their lives encourage citizens to collective protest action. Residents of the city are activated when we are talking about the ecological state of the territory near their place of residence or stay. In the absence of dialogue with local authorities, they choose the path of collective protest actions to conserve the natural environment.

Key words: city, daily life, social action, collective protest action, social problem.

Постановка проблеми. Сучасні процеси урбанізації, які мають як глобальний, так і локальний виміри, спричиняють низку проблем в українському суспільстві, а міста стають просторами, в яких сконцентроване соціальне життя, відбуваються різноманітні соціальні процеси, які підлягають упорядкуванню і соціальному регулюванню. Урахування специфіки урбанізації і міського розвитку за умов трансформації українського суспільства стає важливим елементом оптимізації міської соціальної та економічної політики. Українські міста в період суспільних трансформацій останніх двох десятиліть зазнали змін способу структурування, організації й використання фізичного простору, що потребує вивчення того, як і ким простір міста використовується; як він розділений в архітектурному і соціально-економічному аспектах; як сприймає міська спільнота дії місцевих органів влади та управління щодо підвищення якості життя мешканців.

Аналіз досліджень і публікацій. У світовій соціології існує чимало загальних теорій стосовно міста, міських проблем, урбанізації. Основними підходами вважаються такі: соціоструктурний підхід (А. Лефевр, Д. Гарві, М. Кастельз, Д. Массі та ін.); соціальна екологія (Р. Парк, Е. Берджес, Р. Мак-Кензі та ін.); культурний підхід (Л. Вірт, В. Файрі, К. Лінч та ін.). Вивчення міських систем в Центральній та Східній Європі в соціалістичний період, як показала Н. К. Ходько [1], спонукало до розвитку нових концепцій, теорій, які збагатили соціологію міста. Однак ці теорії потребують критичного переосмислення з метою їх використання в ході соціологічного дослідження соціального розвитку сучасного міста на рівні його повсякденності, в якій перетинаються глобальні тенденції та їх локальні прояви.

Повсякденність міста – це також спроба його мешканців за допомогою колективних дій вирішувати проблеми розвитку територіальної громади з

урахуванням своїх цінностей, потреб, інтересів, уподобань, уявлень про необхідне і належне. Ми поділяємо думку П. Штомпки, який соціологію повсякденного життя розглядає в якості нової перспективи розвитку соціологічного знання: «Соціологія повсякденного життя пропонує додати вивчення соціальних подій на самому реальному, очевидному та банальному рівні повсякденного життя до аналізу комплексних абстракцій, соціальних систем, структур, соціальних дій. Вона претендує на те, що такі абстракції втілені і реалізовані в епізодах у повсякденному житті. І тому їх краще за все розглядати, спостерігати, фіксувати саме тут. Саме тут ми знайдемо соціальну нерівність, класи, владу, глобалізацію, ідентичність, модернізацію, цивілізаційні процеси і всі інші проблеми, важливі для соціології. І особливо привабливим робить таке вивчення те, що більша частина соціального життя на цьому рівні видима, піддається спостереженню, а тому може виступати привабливим і продуктивним візуальним технічним засобом, включаючи фотографію, на чому я особливо акцентую увагу. Соціологія повсякденного життя дає перспективний підхід до непізнаних таємниць соціальної екзистенції [2, с. 12]. Виходячи з даного підходу, зазначимо, що соціологічне дослідження локальних колективних дій на рівні міста може відбуватися за допомогою низки методів: як опитувальних, так і візуальних.

Мета статті – визначити особливості соціологічного вивчення колективної протестної дії, а також впливу на неї глобальних тенденцій розвитку сучасного міста та їх локальних проявів.

Виклад основного матеріалу. У наші дні зберігають свою актуальність слова Р. Парка: «Якщо ... соціальні науки і набули реалістичного і об'єктивного характеру, то цим вони найбільш зобов'язані локальним дослідженням, котрі ретельно і детально вивчали людину в середовищі її проживання і в тих умовах, в яких вона реально живе» [3, с. 31]. Відомо, що Р. Парк, розмірковуючи про характерні риси міського мешканця, дійшов висновку про розширення людських можливостей з появою міської спільноти і нових форм соціального та нормативного регулювання індивідуальної та колективної поведінки. Одночасно вчений підкреслював проблемність міського життя, яка піддається соціологічному вивченню. Ми поділяємо погляд, згідно з яким сучасне місто виступає складно структурованим середовищем, яке освоюється спільно представниками різних соціальних груп і яке мешканці міста захищають за допомогою колективних дій. Причому колективна дія, навіть маючи локальний прояв, здатна впливати на динаміку соціального розвитку та диференціацію в сучасному місті, на взаємодію в системі «місцеві органи влади – територіальна громада».

З позицією Р. Парка щодо того, що в сучасному місті «... з'явилася людина індивідуальний – індивід – мислячий і діючий» [3, с. 30],

перегукується ідея нового урбанізму А. Лефевра і уявлення про суб'єктність його жителів: «Те, що ми – господарі життя, тут, як і в інших випадках, має виражатися у конструюванні життя» [4, с. 146]. А. Лефевр, аналізуючи негативний вплив на людину сучасного урбанізму, звернувся до наукової громадськості з закликом: «Негативний і деструктивний вплив нових міських ансамблів потрібно вивчати соціологічно самим ретельним чином. Що зникло? Яка частина соціабельності та соціальної спонтанності втрачена?» [4, с. 151]. І далі: «... Можна уявити собі нове місто, організаційними ядрами якого були б ігрові майданчики і зали, театри, кіно та кафе, оточені бульварами і парками, навколо яких групувалися б житлові квартали і місця роботи» [4, с. 154]. Виникнення такого міста сам автор вважав утопією, хоча і вважав це кращою стратегією організації життєдіяльності сучасного міського співтовариства.

Міська організація взагалі може розглядатися як результат колективної взаємодії. А. Турен зазначав, що «колективні дії в індустріальних суспільствах частіше визначаються прагненням панувати над змінами, направляти майбутнє, ніж волею до збереження минулого чи повернення до нього» [5, с. 84]. Конфлікт між міською бюрократією та мешканцями міста (мікрорайону) щодо цілей, засобів зміни архітектури міського середовища може викликати колективні протестні дії. Звертаючись до колективного суб'єкту, П. Штомпка виділяє дві парадигми: логіку колективної дії та логіку індивідуальних взаємодій, що утворюють складні мережі [6]. Ці мережі здатні зіграти позитивну роль при спробі жителів міста захищати своє середовище проживання і зажадати від влади дотримання принципів міського самоврядування. Важко не погодитися з думкою про те, що в наші дні «у великому місті становлення територіального громадського самоврядування набуває особливого сенсу, тому що активність населення, його ініціативи допомагають вирішувати багато соціальних проблем; інтенсивний розвиток територіальних утворень є чи не єдиним способом подолання дефіциту місцевої ініціативи, властивої великим містам» [7, с. 80].

Стурбованість людей середовищем проживання знаходить відображення не тільки в екологічному русі, захист екологічних цінностей політики використовують у політичній боротьбі. Цю тенденцію відмітив В. Валлерстайн: «Екологія перетворилася на серйозну політичну проблему в багатьох частинах світу. З'явилися навіть досить сильні політичні рухи, організовані в ім'я захисту навколишнього середовища від подальшого руйнування ... Звичайно, актуальність проблеми оцінюється в наші дні по-різному – одні кажуть про наближення кінця світу, інші вважають, що питання можна швидко вирішити на суто технічному рівні» [8, с. 105]. Дана тенденція проявляється і на рівні життєдіяльності міста, про що свідчать матеріали моніторингу, проведеного

за участю автора співробітниками Науково-дослідного Інституту регіональної політики (м. Харків).

За період з 29 травня по 28 липня 2010 р. було проведено чотири виміри громадської думки харків'ян, що дозволило дати загальну характеристику і простежити динаміку колективних дій і громадської думки з приводу конфлікту навколо рішення Харківської міської ради прокласти дорогу через Лісопарк, реалізація якого призвела до неконтрольованої вирубки дерев у місцях дозвілля мешканців прилеглої мікрорайону. Метод збору інформації – вуличне експрес-опитування в режимі особистого інтерв'ю (face-to-face), проведений на території 9-ти районів міста Харкова за квотною вибіркою, репрезентативною за статтю, віком та місцем проживання; вибіркова сукупність становила по 660 респондентів на кожному етапі моніторингу (опитування проведено 29 травня, 12 червня, 26 червня і 28 липня 2010 р.). Респондентам було запропоновано відповісти на два питання, перше з яких стосувалося загальної інформованості про означену вище конфліктну ситуацію. Для тих респондентів, які стверджують, що мають деяке уявлення по даному конфлікту, було поставлене друге питання, що стосується підтримки однієї з конфліктуючих сторін або прохання висловити свою особливу позицію.

Питання «У протистоянні (конфлікті) між міською радою та активістами громадських організацій з приводу вирубки дерев у Лісопарку чию позицію Ви підтримуєте?» викликало у респондентів досить неоднозначну реакцію. Загальна ідея роздумів респондентів може бути сформульована у виразі «І ліс шкода, але і дорогу будувати треба». Респонденти не бажали, з одного боку, ставати на одну з позицій, а з іншого – відмовлялися сформулювати хоч якусь позицію. У ході дослідження встановлено, що мешканці міста на самому початку протистояння мали певну інформацію про «конфлікт у Лісопарку» (74 % відзначили позицію «знаю в загальних рисах»). Четверо з п'яти опитаних респондентів середнього віку стверджували, що володіють інформацією про цю подію в загальних рисах, при тому що в інших вікових групах цей показник набагато нижче.

Виникає питання: яку ж позицію в окресленому конфлікті підтримували харків'яни? У цілому мешканці, які мали хоча б деякою інформацією про «конфлікт у Лісопарку», на початку протистояння розділили позиції активістів громадських організацій. Найбільшу підтримку позиції активістів громадських організацій висловили жінки порівняно з чоловіками, особи старшої вікової групи, а також потенційний електорат опозиційних партій (блоків). Особливий інтерес представляє група респондентів, які відзначили альтернативу «У мене є власна позиція». Цій групі було запропоновано коротко описати свою позицію. Аналіз і узагальнення отриманих відповідей дозволяє виділити такі найбільш поширені твердження: «можна зрубати одне дерево тільки тоді, коли посадять хоча б два

взамін», «Харків – це мегаполіс, якому потрібні і дороги, і зелені насадження», «не ця влада садила дерева, і не їй їх вирубувати». Через місяць ті, хто мав власну думку щодо конфлікту, найчастіше висловлювали такі твердження: «це ігри влади»; «мені все це не до вподоби», «якщо в результаті прокладання дороги місту буде краще, то я підтримаю міську раду».

За період спостережень з травня по липень 2010 р. на 9 % (74 % до 83 %) зросла інформованість населення про конфлікт, що виник навколо рішення міськради Харкова прокласти дорогу через Лісопарк (коли почалася вирубка дерев для реалізації цього рішення). Під час четвертого заміру громадської думки серед респондентів на 13 % знизилася підтримка активістів громадських організацій, серед респондентів, які поінформовані про конфлікт у Лісопарку (з 71 % 26 червня 2010 до 58 % 28 липня 2010 р.). За місяць моніторингового спостереження серед мешканців міста на 16 % зросла підтримка позиції міської ради в цьому конфлікті. Цікавим є факт, що за місяць спостережень змінився спектр думок в позиціях, які самостійно висловлювали респонденти. Якщо в травні і на початку червня 2010 р. ними висловлювалися категоричні судження проти власне вирубки дерев і спостерігалися категорично негативні висловлювання на адресу міської влади у зв'язку з цим, то в червні – лише загальні судження про необхідність прокладання дороги і способів досягнення цієї мети, а на момент останнього заміру громадської думки фіксувалася загальна відстороненість опитаних від конфлікту, байдужість і прагматизм – спроби оцінки реальної практичної користі для міста і відповідно з цим прийняття позиції однієї з двох сторін.

Замір громадської думки про конфлікт був зроблений як у момент початку колективних дій у вигляді пікету на території Лісопарку, так і на стадії його апогею, коли була виражена максимальна поляризація поглядів. Зазначимо, що думки і оцінки мешканців міста з даного конфлікту можуть мати суттєві відмінності в територіальному (місце проживання в місті), майновому (володіння транспортними засобами) зрізах, а також можуть бути істотні відмінності в оцінках за ознаками повсякденних практик пересування та рекреації, а також за іншими параметрами. Проте в ході даного дослідження з використанням обраної нами методології, методів і способів моніторингового опитування ці та інші параметри не контролювалися. При цьому були зафіксовані відмінності в оцінках подій серед жителів різних районів: чим ближче місце проживання респондента до Лісопарку, тим більшу зацікавленість з даної проблеми він висловлював.

Звернемо увагу ще на один момент. Зазвичай «громадська думка навіть у своїй найбільш легковажній частині не формується за допомогою спонтанного виникнення» [9, с. 98]. У розгортання наведеної локальної колективної протестної дії суттєвий внесок зробили лідери партійних

осередків, представники правозахисних організацій. Варто вказати і на мас-медіа, які активно і неоднозначно висвілювали протистояння, впливаючи на ставлення до події як мешканців міста, так і країни.

Значимо, що ідентифікація протестної колективної дії передбачає пошуки відповідей на низку питань, які доцільно вивчати, виходячи з того, що колективна протестна дія може розглядатися з точки зору конфліктної взаємодії. Скористаємося логікою дослідження конфліктних взаємодій, яку запропонував М. Н. Шилю на прикладі вивчення організаційних форм, однією з яких є міська соціальна організація [10, с. 29]. Тоді локалізацію і структурування колективної протестної дії в часі можна (за аналогією) описувати такими трьома теоретичними моделями: 1) Колективна протестна дія як епізод, котрий має свій початок і закінчується з його розв'язанням. При цьому змінюються кілька стадій: передумови колективної протестної дії; усвідомлена дія; маніфестація дії; наслідки дії; методи розв'язання суперечностей; обґрунтування та оцінка позиції задіяних у протистоянні сторін. 2) Колективна протестна дія як фазовий циклічний процес, при якому вона проходить ряд послідовних етапів, кожний з яких має специфічні характеристики, умови виникнення, параметри. Послідовними фазами такої дії можуть бути такі: латентна фаза (наявність потенційних відмінностей в цінностях, поглядах); ініціююча фаза (потенційні відмінності стають актуальною основою взаємодій); балансування сил – фаза реального протистояння, коли сторони оцінюють сили один одного і протистоять проблемі, що виникла; баланс сил – фаза тимчасового пристосування до наслідків протистояння; стадія розколу, коли у сторін з'являється впевненість, що обставини знову визріли для прояву потенційного протистояння. 3). Колективна протестна дія як

добре структурований, послідовний процес, котрий розвивається за певною схемою (такі дії часто стають такими, що важко піддаються зовнішньому впливу). Проведення моніторингових досліджень, звичайно, базується на концепціях, що трактують колективну протестну дію як фазовий циклічний процес або структурований послідовний процес.

Висновки. На прикладі подій, що відбулися в м. Харкові з травня по липень 2010 р., можна бачити, як глобальні зрушення у ставленні до природного середовища і активізація міської спільноти при усвідомленні погіршення якості свого життя спонукають громадян до колективних протестних дій. В Україні, за свідченням О. Стегній, «у статусно-ієрархічній структурі соціальних цінностей екологічні цінності посідають далеко не першорядке місце, що перешкоджає екологізації масових соціальних практик та участі пересічних громадян у процесі інституціоналізації екологічних інтересів» [11, с. 436]. Однак мешканці міста активізуються, коли мова йде про екологічний стан території біля місця їх постійного проживання або відпочинку. Тоді за відсутності діалогу з місцевою владою, мешканці обирають шлях протестної колективної дії за збереження природного середовища. Це підтвердив проведений нами моніторинг локальної колективної дії, в якій перетнулися екологічні й політичні інтереси міської влади, активістів, представників політичних партій.

У подальшому, на наш погляд, особливої уваги потребує вивчення впливу колективних емоцій на розгортання соціальних дій (індивідуальних і колективних), адже емоційне забарвлення соціальної дії може призвести до втрати її суб'єктами можливості діяти в раціональному напрямку, що потребує нових концептуальних дослідницьких підходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ходько Н. К. Города Центральной и Восточной Европы в социалистический период / Ходько Н. К. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2000. – №489. – С. 220–226.
2. Штомпка П. В фокусе внимания повседневная жизнь: новый поворот в социологии / П. Штомпка // Социс 2009. – № 8. – С. 3–13.
3. Парк Роберт. Город как социальная лаборатория / Парк Роберт // Социологическая теория: История, современность, перспективы. Альманах журнала «Социологическое обозрение». – СПб. : «Владимир Даль», 2008. – С. 29–43.
4. Лефевр Анри. Идеи для концепции нового урбанизма / Лефевр Анри // Социологическая теория: История, современность, перспективы. Альманах журнала «Социологическое обозрение». – СПб. : «Владимир Даль», 2008. – С. 145–155.
5. Турен А. Возвращение человека действующего: пер. с франц. / Ален Турен. – М. : Научный мир, 1998. – 204 с.
6. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества. – М. : Логос, 2008. – 664 с.
7. Киселева А. М. Развитие территориального общественного самоуправления в крупном городе // Социс. – 2008. – №10. – С. 73–80.
8. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / Пер. с англ. под ред. В. И. Иноземцева. – М. : Логос, 2004. – 368 с.
9. Монбриаль Т. де. Действие и система мира: пер. с франц. / Т. Де Монбриаль – М.: Московский гос. Ин-т международных отношений (Университет); «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. – 488 с.
10. Шилю М. Н. Конфликт как предмет социологии организаций / Шилю М. Н. // Социс. – 2000. – №10. – С. 27–30.
11. Стегній О. Екологічні інтереси в масовій свідомості населення / О. Стегній // Українське суспільство – 2003. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2003. – С. 426–436.

Рецензенти: Хижняк Л. М., д. соціол. н., професор;
Гавеля В. Л., д. філос. н., професор.